

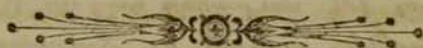
Թու թիւներով՝ իրաւ է որ հոն եւր
բեմն կը խեղդուի ճշմարտութեան
ձայնը, բայց առ ժամանակ մի. վասն
զի ապագային աւելի ուժգին պիտի
հնչէ և աւելի հզօր պիտի դիմագրէ:

Աշխարհի պատմութեանց վրայ երբ
մի հետաքննին ականարկ ձգենք ինչ սու-
կալի տեոարաններ կը ներկայանան մեր
աչքին առաջ, որքան զոհեր մարդկա-
յին անիրաւութեան, քանի նահա-
տակք յաւիտենական ճշմարտութեան
և որչափ ողջակէզք անիրաւ բռնակա-
լութեան. քանի քանի դահակալներ,
իշխաններ և զօրաւոր մարդիկ որ և է
միջոցաւ ձեռք ձգած իրենց այն իշ-
խանութիւնը չարաչար ՚ի դուրս գնե-
լով՝ մեծ անգթութիւններ դործած են.
Ճշմարտութեան դէմ մտքառելու եւ
արդարութեան ձայնը խղզելու համար
անթիւ և անհամար արդարոց արեամբ
թաթաւած են, սակայն ՚ի զուր. դար-
ձեալ յաղթած է իրենց՝ ճշմարտու-
թիւնն. բռնաւորք և բարբարոսք յա-
ճիւն դարձած են այսօր. սակայն ճշ-
մարտութիւնը կենդանի է եւ աւե-
լի ազատութեամբ կը թագաւորէ
աշխարհի վրայ եւ կը փառաւորի ՚ի
բազմաց. ուրեմն թնղ որատայ բռ-
նութիւնը. թնղ փրփրի կատաղու-
թիւնը, թնղ շարժի սուրն և նախ-
ճիր դործէ որքան որ կարէ. մարդկային
գլուխն կ'յնայ ուսոց վերայէն, մար-
մինն կը տրորուի, անգամք կը յօշոտին
և ոսկերք կը ջախջախին. վերջապէս
մահն վերայ հասնելով՝ կը վերջանայ
մարմնոց կեանքն, որոյ հետ միասին
կը վերջանայ նաև նիւթական բիրտ
զօրութեան իշխանութիւնն, սակայն
հոգին անմահ կը մնայ և չը նուաճիր
բնաւ այն կոշտ եւ բարբարոսական
աղղեցութիւններէն:

Չախճախեալ մարմնոց մը հոգւոյն
դաղափարներն նոյն մարմնոյն մահուան

հետ չեն վերջանար, այլ աւելի կը զօ-
րանան, կառնառնան եւ շառախիկեր
կ'արձակեն, քանզի հալածանքը ճշ-
մարտութեան անձրեւն է, որ որքան
տեւէ այնքան աւելի կը զօրայնէ եւ
արդիւնաւոր կ'առնէ ճշմարտութեան
հունձը. այս մասին այնքան բազմա-
թիւ եւ անհամար օրինակներ կան
պատմութեանց մէջ, որք բոլորովին
թերահաւատ մը անգամ կարող են ՚ի
հաւատ բերել և համոզել մեր ասածի
ստուգութեան և ճշմարտութեանը.
այն բազմաթիւ օրինակաց մէջէն բա-
ւական է միայն Քրիստոնէութեան և
հեթանոսութեան մէջ տեղի ունեցած
այն երկարատեւ, դարաւոր և քստմը-
նելի պատերազմը յառաջ բերել:

(Շարունակելի)

ԱՍՏՂԱԳԻՏԱԿԱՆ

Գուցէ թէ ընթերցողք դարմանան
մի այսպիսի վերնագրով յօդուած տես-
նելով Միծի մէջ, որովհետեւ Միծն իբ-
րեւ կրօնական խմբագրութիւն իւր
առաջին օրէն սկսեալ ըստ կարելոյն
ջանացած է կրօնական ինքնադիր եւ
թարգմանական յօդուածներով ըն-
թերցող ազգայնոց միտքը լուսաւորել.
սիրտը կրթել և հոգին բարձրացնել:
Միայն այս վեւեմ նպատակաւ մինչեւ
ցարդ տքնած ու գրած է. ուստի այն-
չափ չէ հետամտած կրօնականին հետ
նաև ուսումնական նիւթեր մատակա-
րարել հասարակութեան: Սակայն այս
միակողմանի ուղղութեամբ հասած է

Մի՞թէ իւր նպատակին, այսինքն կրօնա-
կան ստուար թերթերով կարողացած
է արդեօք ըստ իւր նպատակին, ը-
ստ-րէւ, կրէւ և Բարձրացիւ. չեմք կա-
րող այս մասին որոշ պատասխանել,
որովհետեւ այս այնպիսի մեծ հարց է,
որոյ պատասխանը իւրաքանչիւր ըն-
թերցող իւր կեանքով միայն կարող է
տալ. որովհետեւ որչափ ընթերցող,
այնչափ տարբեր ճաշակ և զգացում
ներ կան:

Կան մարդիկ, որոնք յօժարու-
թեամբ և մեծ սիրով կարդալով կրօ-
նական գրուածներ՝ ինքեանք կը շահ-
ուին բարոյապէս և կը շահին ուրիշ
ներն եւս հաղորդելով նոցա՝ ինչ որ ի-
րենց միտքը գտած, սիրտն զգացած և
հոգին վայելած է. կան ուրիշներն, որք
կարդալով թէ և կը զգան կրօնի մե-
ծութիւնը և վսեմութիւնը, սակայն
առժամայն կը կորուսանեն այն տպա-
ւորութիւնը. որովհետեւ աշխարհի
հոգերն եւ զըազանքն նուաճած են
նոցա սիրտն ու զգացումներն. վեր-
ջապէս կան և այնպիսիներն եւս, որոնք
կարդալով ո՛չ կը զգան, ո՛չ կ'ըմբռնեն
և ո՛չ կ'իմանան. վասն զի չ'ունին այն
սիրտը, որ լի է երկիւղիւն Աստուծոյ,
չ'ունին այն հոգին, որ կրօնական լու-
սաւորող ճշմարտութեանց սիրով կը
պապակի, և ո՛չ այն միտքը, որ սովոր
է միշտ մտածել և խորհիլ Տիեզերաց
Աստուծոյ մեծ վայելութեանց վերայ
և այնու միայն բաւականանալ:

Այս համեմատական կշռադատու-
թեամբ հեշտեալ կարելի է որոշել ո՛չ
միայն Մի՞թէ, այլ ամեն կրօնական հրա-
տարակութեանց ընթերցողաց թիւը.
մանաւանդ ներկայ ժամանակիս մէջ,
ուր նոր և օտար միտքեր մեր Ազգային
ներկայ սերունդը մեծ մասամբ հե-
ռացուցած են կրօնական այն ոգիէն,
որ առնանինս ազգայնութիւնը պահ-

պանելու հղօր և անվանելի պատուար
համարուած էր: Այս մասին ընդար-
ձակ գրելը կը թուումք, ջանալով առ-
այժմ միայն ընթերցող ազգայնոց ճա-
շակաց համեմատ բազմակողմանի դոր-
ծել Մի՞թէ պարունակութիւնը, հրա-
տարակել կրօնականին հետ նաեւ ու-
սումնական, պատմական, բարոյական
և այլ կարեւոր և օգտակար յօդուած-
ներ թէ՛ ինքնագիր և թէ՛ թարգմա-
նական աշխատասիրութեամբ: Ուս-
տի գոհունակութեամբ պիտի ընդու-
նուին այն ամեն գրուածներն, որք ե-
թէ իրենց պարունակութեամբ օգ-
տաւէտ դատուին հասարակութեան:

Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Տ Ի Ե Ձ Ե Ր Ս Յ

Աստղագիտութիւնը բնական դի-
տութեանց մէջ ամենակարեւորն եւ
օգտակարն է. վասն զի չըկաց գիտու-
թիւն մի այնչափ բարձրացող մարդոյ
զգացումներն, մտածութիւնը և հո-
գին դէպ 'ի անհունութիւն և դէպ
'ի Աստուածութիւն, որչափ Աստղա-
գիտութիւնը: Սորա առարկայն է Հա-
րապո-թիւնը կամ Երկնակամարը, որ 7000
տարի է 'ի վեր մարդոյ իմաստասիրու-
թեան նիւթ մատակարարելով հան-
դերձ դեռ եւս մեծ մասամբ խորա-
խորհուրդ դաղանիք մի է մարդկային
ներհուն փիլիսոփայութեան առջեւ.
այսչափ երկար դարերէ 'ի վեր երկնա-
կամարը ուսումնասիրուելով, նուրբ
և մանրագնինքն քննուելով հանդերձ,
դեռ եւս ամենուն առ հասարակ, տը-
գէտէն սկսեալ մինչև ծայրագ, յոր-
դագիտին հարցասիրութեան առարկայ
է: Ամեն որ կը հարցնէ, թէ ի՞նչ է եր-
կինքը, ո՛ւր են այս ովկէանին ամիւրը,
ո՛ւր այս անչափեւի անդունդին յատա-
կը. ի՞նչ են այս լուսաւոր կետերը,

անհամար աստեղք, որ առանց երբէք չիջանելու անդադար կը ճառագայթեն իրենց լոյսը անբաւութեան մէջ, Միթէ դիպուածով սփռուած են առանք անկարգ և անկապ : Եթէ սորա չեն անշարժ, ինչպէս երկար ժամանակ կը կարծէին, և եթէ կարելի չէ զանոնք համարել իբրեւ ոսկէ-գամեր՝ հաստատեալք կործր եւ թափանցիկ կամարի մը վերայ, ուրեմն իրենց մըշտընջենական ընթացքներն ինչ ուղղութեամբ կը կատարեն : Վերջապէս Արեգակը, մեր երկիրը և միւս երկիրները, որք ընկերացած են այն լուսազարդ աստղին հետ ինչպիսի տեսարան կ'ընծայեն երկնային մարմնոց մեծափառ հանդիսին մէջ, Տիեզերաց բարձր ներդաշնակութեան մէջ :

Խորին առաջարկներ, զոր ամենաբեղմնաւոր իմացականութիւնը 'ի զուր կը փորձէր լուծել, եթէ 'ի փառս մարդկային հանճարին՝ Աստղագիտութիւնը, որ բոլոր բնական գիտութեանց մէջ հնագոյնն է, կարող չը լինէր սոցա լուծումներն տալ :

Զարմանալի կարողութիւն մարդոյ, որ երկրի մակերեւոյթին վերայ կեցած իբր անբաժան կէտ ինչ աւազի հատին վերայ, երեւոյթներ կը հնարէ, եթէ բնական անդունդին խորութիւնները կը չափէ, կը չափէ տեսանելի Տիեզերաց ընդարձակութիւններն, աստեղաց ամբաւութիւնը կը հաշուէ, կ'ուսանի անոնց դժուարկնծիւն շարժումները, կը չափէ ճշդութեամբ երկրի մերձաւորագոյն տարածութիւններն և հեռաւորութիւններն, անոնց զանգուածը, ջրէ-կն վերահասու կը լինի, և ապա այս արուեստական խումբերուն քառսին մէջ իրական կապակցութիւններ գտնելով՝ որոշ կարգ մը կը դնէ :

Այսու չը շատնախով մարի զօրաւոր թռիչներով աւելի խրթին նկատու

ղութեանց կը բարձրանայ, կը հետախուզէ և կը գտնէ այն օրէնքը, որ կը տիրէ երկնային բոլոր շարժմանց վերայ, կը սահմանէ Տիեզերական զօրութեան բնութիւնը, որ աշխարհները հաւասարակշռութեան մէջ կը պահպանէ :

Այսպիսի են քսան ազգ աստղագիտաց անհնարին վաստակոց արդիւնքները : Այս է մարդկանց հանճարին և համբերատար ճգնութեան գործը, որք երկու հազար տարիէն 'ի վեր իրենց անձը նուիրած են այն երեւոյթից ուսման, որոց ինչպէք երկինքն է :

Կ'ըսեն թէ նախկին աստղագէտներն Քաղդէացի հովիւներն եղան : Այս հաւանական է, որովհետեւ ընդարձակածաւալ գաշտերու մէջ, ուր մեղմ բարեխառնութիւն մի կը ներեր անոնց գիշերներն բացթթեայ անցնել, ուր ջինջ երկինքը միշտ անանց յանդիման կ'առնէր տեսարաններու գեղեցկագոյնը, ուստի պէտք էր, որ լինէին, և ինչպէս եղան իսկ տեսական աստղագէտներ : Մեք եւս պիտի լինէինք, ինչ որ նորա եղան, եթէ կլիմային խռտութիւնը, գեղեցիկ գիշերներու սաւ կաւադիպութիւնը՝ երկինքը դիտելու պատահութիւնը մեղմէ չը կորդէին, և դարձեալ եթէ բազմազան զբաղանքը և կենաց այլ և այլ պատահարներն ներէին մեզ :

Արդարեւ չը կայ աշխարհի մէջ բան մը աւելի յարմար՝ մտածութիւնը բարձրացնող դէպ 'ի անհունութիւն, քան աստղազարդ կամարին անմուռնչ զննութիւնը պարզ գիշերուան մը մէջ :

Հազարաւոր կրակներ կը փայլատակին ամեն կողմանէ երկնից մթնին կաւոլտակին վերայ : Այլսզան փոփոխութիւնք դունոց և պայծառութեան ումանք կը շողան կենդանի լուսով, ցանգ շարժուն և շողողուն, այլք կը փայլին աւելի հանգարտ և մեղմ լու-

սով: Այսպիսի տեսարանն սր վայելելու համար իւր ամեն մեծափառութեամբ, պէտք է այնպիսի գիշեր մը, ուր լինի մթնոլորտը ամենեւին պայծառ, ամենեւին թափանցիկ եւ ոչ երբէք լուսաւորուած լուսնով եւ կամ հիւսիսայգի եւ վերջապետայ նշողիւններով: Այն ատեն երկինքը կը նմանի անբաւ ծովու մի, որոյ մակերեւոյթին վերայ սփռուած կը թուի ոսկեայ եւ ադամանդի աւաղ, ի տես այս գունակ հոյակապ տեսարանին, մարդոյ զգացումներն, միտքը եւ իմացականութիւնը՝ միանգամայն կը դգածին: Տպաւորութիւնը, զոր կը կրէ մարդ, յուզում մի է ՚ի խորոց սրտին, յուզում բարեպաշտական, անպատում խառնուրդ՝ զարմացման, հանդարտութեան եւ քաղցր մեղմանութեան: Գոգցես այն բացական աշխարհները ճառագայթելով ՚ի մեզ, մեր մտածութեան հետ ներքին հաղորդակցութիւն մի կը հաստատեն:

Իմացականութիւնը եւս իւր զօրութիւններն կ'ընդարձակէ, կը հարցնէ ինքն իրեն թէ ինչպէս մարդ կարողացաւ աստ եւ անդ սփռեալ անբաւ աստեղաց քննութեամբ Տիեզերաց կազմութիւնը ուսանիլ: Ինչ եղանակաւ յաջողեցաւ այս խառնաշփոթութեան մէջ մեկնել, հաշուել աստեղաց հեռաւորութիւններն եւ բացատրել անոնց շարժումներն: Թողումք առ ժամ այս մոգիչ առաջադրութեանց լուծումն եւ ուրուագրեմք աստանօր Տիեզերաց պատկերն իւր ամբողջութեամբ:

Երբ առաջին անգամ ակնարկ մի ձգեմք երկնախամարին վերայ, այնպէս կը թուի, որ աստեղք բաւական հաւասարութեամբ ցրուած են երկնից երեսը: Սակայն դիտէ այն սպիտակագոյն, աղօտ եւ միգամած լոյսը, որ ամբողջ

հաստատութիւնը գօտիի նման կը շրջապատէ: Այն Միլիարդն է, կամ հասարակութեւ լեզուաւ, յարդգողն է, միտքը քանի մերձենայ այս երկնային ամպի եզերաց, աստեղք հետզհետէ աւելի կը կուտակին եւ աւելի որոշ կը տեսնուին: Այս կուտակութիւններն երբ հեռագիտակներով քննեմք, պիտի համոզուիմք, որ ծիր կաթին չէ այլ ինչ, բայց եթէ աստղային գօտի մի անհունապէս տարածեալ, եւ որոյ աստղերը ամենալուսաւորէն մինչեւ ամենաղօտը մէն մի արեգակունք են:

Ահա ասիկ անհուն խումբ մի, աշխարհաց հակա կուտակութիւն մի, որ համարէն Տիեզերքը գրկած կը թուի, որովհետեւ ճշմարիտ է թէ այս ցրուած աստեղաց մեծ մասը ծիր կաթինէն արտաքոյ կ'երեւին, սակայն նորա մասերն են Միլիոնաւոր արեգականց այս բազմութիւնը իւր մէջ բազմաթիւ որոշ խումբերու կը բաժնուի, իւրաքանչիւրն երկու կամ երեք արեգակներէ բաղկացեալ:

Այս խումբերուն իւրաքանչիւրը սրճափ ընդարձակութիւն կը գրաւէ, եւ քանի հազար անգամ աւելի ընդարձակ միջոց մի՝ ամենը մէկ տեղ: Անլուծանելի խնդիր մի է այս, զոր ամենէն զօրաւոր իմացականութիւնը ՚ի զուր կը ճգնի զգալի կերպով գաղափարել: Անբաւութիւն, որոյ վերայ շատ աստղագէտներ միայն թերի գաղափար մի տուած են:

Արեգակը ծիր կաթին մէկ աստղն է, որ դեռ եւս տեսանելի Տիեզերաց յօրինուածին առաջին ուրուագիրն է: Որովհետեւ եթէ աստղազարդ կամարին միւս ամեն մասերն եւս մտադրութեամբ զննեմք, պիտի տեսնեմք աստ եւ անդ ցրուեալ սպիտակագոյն բծեր, որք փոքրիկ ամպերու կը նմանին: Ասոնք ծիր կաթինի բեկորներն են, թէ եւ

անկէ դատուած, և շատ րոտշ ու շատ հեռի են Հեռագիտակները այս մասաւ խաղներէն, կամ իրենց աստղաբաշխական անուամբն ըսելով, այս ամպաւ մածներէն հաղարաւորներ որոշած են: Սոքա չեն այլ ինչ, բայց եթէ կարի հոծ եւ կարի բազմութիւ աստեղաց կոտեր: Սոքա այլ և այլ ծիր կաթիններ են մերինէն արտաքոյ, որոց շատը այնչափ հեռի են, որ՝ ամենազօրաւոր գործիներն հաղիւ ուրիմն իբրեւ ջլփոթ լոյսեր կ'որոշեն:

Երեւակայելու է այժմ, թէ ինչ պիտի ահագեցիկ հեռաւորութիւններ աշխարհներու այս տըշխպեղադասներն իրարմէ կը զատէ:

Անչափի՛ր անդմեշդը, որոց խորութիւնը ամենակատարեալ հեռագիտակներով անորոշ կերպիւ հաղիւ կ'աճի: Անհման, անչափաւ եւ մշտալոյս խումբեր, որովհետեւ միլիոնաւոր արեգակունք ամեն կողմ՝ լոյս կը տփռեն:

Վերջապէս պիտի տեսնեմք ուրիշ ամպամածներ, որոնք աստեղաց կոտեր չեն, այլ մարմիններ կազմուած կազալին նիւթոց սփռեալ զանգուածներէ, որք կրփայլին իրենց յատուկ լուսով մի: Արդէն վերջին դարուս մէջ այս ընդարձակ և անձեւ կոտերն համարեցին լուսաւոր կէտեր, թերեւս արեգակներ, որք նոր կը կազմուին. սոցա լուսոյն տեսական լուծումը կը հաստատէ մինչեւ ցայսօր այն մեծ աստեղաբաշխին, Հերշելին ենթագրութիւններն, որ գիտողութեան ոգւոյն հետ ունէր ամենաբարձր իմացողութեան ոգի մը:

Այսպէս ահա կը տեսնեմք Տիեզերքը այն գիտանոցէն, ուր զմեզ դրաւ բնութիւնը. բայց աւելի կատարեալ գաղափար մի ունենալու համար նորա կազմութեան և այս խումբերուն անհուն սյուղանութեան վերայ, պէտք է այն դաւառներէն, ուր տեսութիւնը

ու մտածութիւնը միանգամայն կը կորսուին, իջնել մեզի ամենամերձաւոր խումբին վերայ, այն է արեգակնային դրութեան, որոյ և մէկ մասն է մեր երկիրը:

Արեգակը այս տարրական խումբին կեդրոնն է:

Լուսոյ, տաքութեան և զօրութեան այս ընդունարանին բոլորովը տարբեր հեռաւորութեամբ եւ անհաւասար ջրձանով հարիւրէն աւելի երկրորդական աստղեր կը դառնան, յորոց մի քանիսը ունին իրենց հետ երկնային աւելի փոքրիկ մարմիններ աբիւսաւ լուսած: Այս աստղերը ընդգիմահար մարմիններ ըլլալով՝ մեզ անտեսանելի պէտք է լինէին, եթէ Արեգակէն ընդունած լոյսերնին երկրին չ'անդրադարձէին. լուսոյ անդրադարձութեամբ է, որ մէք կը տեսնեմք զանոնք իբրեւ պարզ լուսաւոր կէտեր, ինչպէս միւս աստղերը: Մի և նոյն կերպով կ'երեւի երկիրն միջոցի մէջէն բաւական մեծ հեռաւորութեամբ դէտողին:

ԱՐԵԳԱԿԵԱՅԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻՆ (1) մաս եւ զող երկնային այս ամեն մարմինները միւս բազմութիւ աստեղաց մէջ կը ճանցուին իրենց հասարակ մէկ յատկութեամբ: Մինչդեռ ԱՍՏՂԱՅԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻՆ կազմող արեգակներն մեզմէ անհուն հեռաւորութեամբ են, արեգակնային աշխարհը կազմող խումբը երկրին իրապէս կարի մերձ է, ուստի և մեզ զրացի կը համարուի:

(1) Արեգակնային աշխարհ կամ արեգակնային դրութիւն ըսելով պէտք է իմանալ մեր արեգակը և նորա շուրջը դարձող երկնային մարմիններն, ինչպէս են Մոլորակները, արբանեակները. ասուպ, կամ քիմաստց կոչուածներն, օգտքարերը և գիսաւորք: որոց վերայ առանձին յօդուածով կը խօսինք:

Իսկ Աստղային աշխարհ ըսելով պէտք է իմանալ բոլոր հաստատուն աստղք, միգամածք կամ ամպամածք:

Այս կրկին հանգամանքներէն երկու պարզ և դիւրըմբռնելի հետեւութիւններ կ'երևնան . առաջինը այն է , որ արեգակունք աստեղադարձ կամարին վերայ զգալի տեղափոխութիւնք չեն ընեն : Իրենց հեռավորութիւնը այնչափ անհուն է , որ միջոցին մէջ ճիշդ մարտապէս անշարժ կը թուին մեզ , և այս է պատճառը , որ նախնիք անոնց հասարակական աստեղը անունը տուին , թէ եւ այսօր մերժուած է այն , վասն զի սոցա վերքերական դրից մանրախոյզ և նուրբ ուսումը հաստատեց , որ այս արեգակները երկնից բացական աշխարհներուն մէջ իրապէս կը շարժին :

Երեւոյթական անշարժութիւնը , որ աստեղաց առանձինն մէկ յատկութիւնն է , միջոց մի եղած է աստղերը Համաստեղութեանց բաժնել , որովհետեւ աստեղք երկար դարերէ ի վեր երեւութական անշարժութեամբ իրենց վերքերական դիրքը անփոփոխ կը պահեն :

Արեգական շուրջը դարձող աստղերը այնպէս չեն : Սոցա երկրին մերձավորութեամբ կարելի եղած է միջոցին մէջ տեսնել տեղափոխութիւննին և ընթացքնին հաշուել : Արովհետեւ ասոնք իրենց յատուկ շարժմամբ առողադորդ կամարին վերայ կ'ընթանան և իրենց երեւութական ճանապարհներն այնչափ մեծ են , որչափ ինքեանց մօտ են երկրիս , այս պատճառաւ ի սկզբանէ անտի Մուրախ (գնայուն մարմինք) կոչուած են :

Այլ թէ մի և նոյնը չը պատահիր ընդարձակ դաշտի մը մէջ , հորիզոնի սահմաններուն քովի առարկայքը անշարժ կը կարծեմք , մինչդեռ մօտաւոր առարկաներուն տեղափոխութիւններն խիստ զգալի են : Ճշմարիտ է այս , որ մէք ուր ալ տեղափոխուիմք միշտ իրական շարժումներն երեւութականաց հետ սլի

տի շփոթեմք . բայց եթէ կ'ուզեմք ճշմարիտ գաղափար մի ունենալ աստեղաց ընթացած իսկական ճանապարհներուն վերայ , պէտք է որոշել իրական շարժումներն երեւութականներէն : Մոլորակաց երեւութական շարժմանց այս խառնակութիւնը , որ երկրի շարժումէն յառաջ կը գայ , այսօր երկրի իրական շարժման զօրեղ ապացոյցներէն մին է . բուն իսկ այս կէտին մէջ էր նախկին աստղագիտութեան մոլորութիւնը , որովհետեւ երկիրը անշարժ կը կարծէր և այս մոլորութիւնը կը տիրէր մինչեւ մօտ ատեններս , յորում իրական շարժումներն ճանշուեցան :

Եթէ արեգակնային աշխարհին մոլորակաց իւրաքանչիւրին մանրամասն նկարագրութեանց մասեմք , պիտի տեսնեմք այս երկնային մարմնոց խումբին վերայ շատ մը սյրափոխութիւնք : Շարժմունք հօլովական , յեղմունք հասարակաց վառավարանի մը շուրջը , տեւողութիւն շարժմանց , հեռավորութիւնք , ձեւք և տարածութիւնք , քանակութիւն լուսոյ և տաքութեան , այս ամենը կը փոփոխին երբ մոլորակէ մը ուրիշ մոլորակի մը մէջ անցնիմք : Այլ սակայն այն է հրաշալիքը , որ այս ամեն բաղմադիմի երեւոյթները ենթակայ են մի և նոյն օրինաց :

Արեգակնային դրութեան ամեն աստեղաց հասարակ եղող յատկութիւն մի միշտ մարդկային երեւակայութիւնը կը յուղէ : Այն հակայ զանգուածները , այն գունտերը , սրոց շատերը երկրէն շատ մեծ և շատ ծանր են , ասոնց հետ մէկ տեղ երկիրը , ոչ միայն միջոցին մէջ կախուած կեցած են , այլ եւ կը շարժին եթէրին մէջ ծայրագոյն արագութեամբ մի : Երեւակայեմք երկնից բացական անկեան մը մէջ լուսաւոր դունտ մի , որ հետ

զհետէ կը մերձենայ մեզ և կը ստուա-
րանայ. իւր անհուն շրջանակը, որ ա-
ւելի է քան զհարկւր հազար մղոն,
հոլովական այնպիսի արագ շարժման
մի մէջ է, որ իրեն մէն մի կէտը մանր-
երկրորդի մը մէջ երեք մղոնէն աւելի
կ'ընթանայ:

Փոքր միւս ևս, և ահաւասիկ գունտն
ինքնին մեր առջեւէն կ'անցնի հրան-
թի մը ռումբին արագութեան քսան
և չորս անգամէն աւելի սաստիկ արա-
գութեամբ. այսպէս պիտի տեսնեմք
Լուսնթագը, այսպէս եւ միւս մոլո-
րակները, որք այնչափ արագ կը
դառնան, որչափ մերձ են իրենց շարժ-
ման վառարանին: Սորա ամենը ան-
շուշտ տեսանելի Տիեզերաց առաւել
հեռաւորագոյն դաւառաց մէջ երթա-
լով մեզմէ ընդ միշտ անտես պիտի մնա-
յին, եթէ ասոնցմէ իւրաքանչիւրն
բռնուած չը լինէր իրենցմէ հազարա-
ւոր, միլիօնաւոր անգամ աւելի ծա-
ւալ և ծանրութիւն ունեցող գունտի
մը ձգողութեամբ, ինչպէս արեգակէն:

Աստղագիտութիւնը ոչ միայն ան-
հերքելի ապացոյցներով այս շարժմանց
իրականութիւնը կը ցուցնէ, ոչ միայն
իմացած է, որ այս շարժումներն առ-
նուազն հազարաւոր դարերէ ՚ի վեր կը
շարունակեն. այլ և գտած է, որ երկ-
նային մարմնոց հաւասարակշռութեան
պատճառը նոյն իսկ իրենց արագու-
թեան եւ արեգական ձգողական զօ-
րութեան մէջ է:

Եթէ ջանամք մեր մտաց մէջ պատ-
կերել եթերի մէջ ազատ կերպով շըր-
ջան ընող այսչափ զանգուածներն,
ոչչափ պիտի հիանամք, մանաւանդ
երբ մտածեմք, որ այս արագ շար-
ժումներն միայն մոլորակաց յատուկ
չեն. այլ նոյն իսկ Արեգակը իւր ամ-
բողջ դրութեամբ անծանօթ ճիւղի մը
մէջ կը շարժի անտարակոյս ձգուելով

աւելի զօրաւոր արեգակէ մը, կամ
Արեգակներու խումբէ մը: Այն ամեն
աստղերն ալ, որք իրենց անբաւ հե-
ռաւորութեան պատճառաւ պարզ
տեսութեամբ մի անշարժ կը թուին,
կը շարժին զանազան ուղղութեամբ,
Այս շարժմանց մէջ, որք հազիւ զգալի
կ'ըլլան բազմամեայ մանրակրկիտ զն-
նութեամբք, նախ՝ տեսնուեցաւ այլ և
այլ պատճառներէ յառաջ եկած երե-
ւոյթական ընթացք մի, այս պատճառ-
ներուն գլխաւորներն են, լուսոյ, երկ-
րի և նոյն իսկ արեգակնային աշխարհի
շարժումները. յետոյ իրական ընթացք
մի, որ յառաջ կը գայ աստեղաց մաս-
նաւոր շարժումներէն: Այս շարժում-
ներն այնպէս կը տեսնուին, որ վերջին
աստիճանի դանդաղութեամբ կը կա-
տարուին. բայց այս դանդաղութիւնը
առերեւոյթ է. իսկ իրականապէս այն-
չափ արագ են, որ մինչեւ անգամ դո-
ցա վերայ չեմք կարող դադարաւոր մի
կազմել: Թէ որչափ դարեր, կամ
քանի՞ հազարաւոր դարեր պէտք են,
որ այս աստղային նուագնայական ճա-
նապարհորդութիւններն ամբողջապէս
կատարուին, ոչ որ չը գիտեր այս. այլ
միայն Հումպոլտի իօսքը կարող եմք
կրկնել թէ. « Այս շրջաններն, Տիեզե-
րոց մշտնջենական ճօճանակներն են և
Ահա՛ այսպէս, երկնային երեւութից
կուտակութեան մէջ ինչ տպաւորու-
թիւն որ կը գործէ մեր մտքին վերայ
անհուն տեսողութեան գաղափարը,
նոյնը կ'ընէ անհուն տարածութեան
գաղափարը: Եւ համառօտիւ ըսեմք,
այս է ահա՛, Աստղագիտութեան մեր
առջեւ պարզած փառաւոր եւ հիա-
նալի դաշտը:

Բնական և բնապատմական գի-
տութիւններն մեզ կ'ուսուցանեն բը-
նութիւնը իւր խորին գաղտնեաց մէջ,
կը յայտնեն մեզ մարմնոց մասնկոյն

յորինուածը, նոցա կազմակերպութեց
և փոփոխութեանց դերը. գործարա-
նաւոր և կենդանի, այն է տնկական և
կենդանական էութեանց, նոյն ինքն
մարդոյն զարգացումը: Բայց Աստու-
գիտութիւնը մեր առջեւ կը պարզէ
Տիեզերքը իւր համայն մեծ վայելու-
թեամբ, մեզ կ'ուսուցանէ նորա կազ-
մութիւնը եւ հոյակապ պատկերի մը
մէջ ամփոփելով նորա հազարաւոր
ազգի ազգի տարերքներն, հասու կ'ը-

նէ զմեզ այն օրինաց, որով աշխարհ-
ներն կը կառավարին:

Բարձր գիտութիւն, որոյ ծանօ-
թութիւններն իրաւ է, որ նիւթական
տեսութեամբ զմեզ կը փոքրկացնեն.
այլ սակայն միւս նոյն գիտութիւնն է,
որ իմացական եւ բարոյական մարդն
կը բարձրացնէ մինչեւ 'ի գիտութիւն
Տիեզերական ներդաշնակութեան եւ
մինչեւ 'ի նկատողութիւն անհունու-
թեան:

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

ԱՍՏՈՒԾՈՅ Ի ԲՆՈՒԹԵՆԷ

ԱՅՈ՛, Որ էն երկրպագեալ՝ Աստուած անտես մահացուաց.
Սակայն համայն աներեւոյթ 'ի ցոյց ահեղ իւր փառաց
Զինչ անբարբառ ինձ ընդ առաջ վըկայք 'ի մի համախումբ.
Զայն տուք ալէ՛, երկին ու երկիր, դու ովկիանդ ալէ՛ծուփ,
Եւ դուք անտեղք ո՞ր ձեռն յեթերս կախեաց զաստերսդ պայծառ.
Ո՞ զօսկեհիւսդ պարզեաց չըղարչ 'ի քեզ՝ գիշերդ լուսավառ:
Երկինք, ո՞վ խորք մեծութեան, ո՞վ վըսեմութիւն անալոման,
Ի քեզ դրօշմեալ գերագունին յաւէրժ կրնիք էութեան,
Այնմ՝ որ ըղլոս էարկ 'ի սփիւռս անհունութեան մշտակոյ,
Զերդ ըզփոշի ջերմ աւաղին որ ընդ ոտիւք ցանեալ կայ:
Եւ դու ո՞վ Զահդ կարապետեալ յարշալուսոյն վարդապոյն,
Զքնաղագեղ արփիդ լուսոյ, յաւէտաղուարձի գերդ գարուն,
Ո՞յր հրամանաց լեալ ակնածու՝ յալուց խորոց ովկիանուն
Ծագես 'ի վեր սփռել 'ի մեզ ըզճառապայթսդ բեղուն.
Ընդ այգս այգուն քեզ ըսպասեմ, դառնան անդրէն ճոխաճեմ.
Թէ էս իցեմ որ ըզըջան քում ընթացիլդ գըծեմ:

Եւ դու անսաստ մրկածուփդ ծով, ջր կոհակացդ մոլուցք
Յար 'ի ճըգունն կանեւ գերկիւր յորձանապտոյտ անդունդ ջուրց,
Ո՞ ըզսահմանը քո չափեաց հողոս 'ի ծոց արգաւանդ.
Ընդ վայր ճգնիս դու խուտակել ըզլթայիցդ պարաւանդ: